

2016 | 4

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ A TARTALOMBÓL

- A KÖZJÓ A KÉSEI RENDISÉG
DISKURZUSAIBAN
*SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN, HÖNICH HENRIK,
KÖKÉNYESI ZSOLT, SZILÁGYI MÁRTON
ÉS MIRU GYÖRGY ÍRÁSAI*
- *PATRICE M. DABROWSKI*
A KÁRPÁTOK „FELFEDEZÉSE”
- *RUBÉN GONZÁLEZ CUERVA*
A KIVÁLÓ ERDÉLYI FEJEDELEM
- *MÁTYÁS-RAUSCH PETRA*
A SZATMÁRI BÁNYAVIDÉK BETHLEN GÁBOR
URALKODÁSÁNAK ELSŐ ÉVEIBEN
- *TURBUCZ DÁVID*
„FERENC JÓSKA AZT ÜZENTE”
- *KERTÉSZ BALÁZS*
A MAGYARORSZÁGI OBSZERVÁNS
FERENCESEK 1499. ÉS 1518. ÉVI
KONSTITÚCIÓINAK PROLÓGUSA

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVIII. ÉVFOLYAM, 2016. 4. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)

GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

E számunk vendégszerkesztője: SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,

GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,

OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,

SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,

VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

A KÖZJÓ A KÉSEI RENDISÉG DISKURZUSAIBAN

<i>Szijártó M. István:</i> A közjó fogalma a kora újkori politikai diskurzusokban	499
<i>Höfnich Henrik:</i> „Közönséges boldogság” és „közjó”. Fogalomhasználatok Osvald Zsigmond <i>Az igaz hazafi</i> című művében	505
<i>Kökényesi Zsolt:</i> A hasznos állampolgár képzése. Közjó és oktatás-nevelés kapcsolata a 18. századi Habsburg Monarchiában	519
<i>Szilágyi Márton:</i> A közjó Bessenyei György <i>Tariménes utazása</i> című regényében (1804)	533
<i>Miru György:</i> Morális értékek és megosztható javak a reformkori politikai gondolkodásban	541

TANULMÁNYOK

<i>Patrice M. Dabrowski:</i> A Kárpátok „felfedezése”. Síkvidékiek és hegylakók találkozásai a 19. században	555
<i>Rubén González Cuerva:</i> „A kiváló erdélyi fejedelem”. A török elleni hosszú háború (1593–1606) a <i>relaciones de sucesos</i> tükrében	565

MŰHELY

<i>Mátyás-Rausch Petra:</i> A szatmári bányavidék helyzete Bethlen Gábor uralkodásának első éveiben (1613–1620)	585
<i>Turbucz Dávid:</i> „Ferenc Jóska azt üzenté”. Uralkodói születés- és névnapok az I. világháború alatt	603
<i>Kapitány Adrienn:</i> Közlekedéssel kapcsolatos javaslatok az 1828–1830. évi országos bizottság kereskedelmi munkálatában	615

DOKUMENTUM

<i>Kertész Balázs:</i> A magyarországi obszerváns ferencesek 1499. és 1518. évi konstitúcióinak prologusa	643
--	-----

PATRICE M. DABROWSKI

A Kárpátok „felfedezése”

Síkvidékiek és hegylakók találkozásai
a 19. században

Közép-Kelet-Európa szívében magasodik a Kárpátok hegylánca, amely az Alpok mellett Európa e részének meghatározó hegyvonulata. Vad vidék ez, tágas és titokzatos, amelyet magas hegycsúcsok és zöldellő völgyek, sűrű erdőségek és dús legelők, gyorsan tovaúgó hegyi patakok és mély tavak, tengerszemek jellemeznek. Mégis, közvetlen környezetén kívül csupán kevesek számára ismert terület.

Készülő új könyvem témájaként a Kárpátokat választottam, pontosabban e nagy kiterjedésű terület bizonyos részeinek, a Tátrának, a Keleti-Kárpátoknak és a Beszszádoknak a 19. és 20. századi világát, amikor „felfedezték” a turizmus számára ezt a hegyvidéki tájegységet. Több kérdésre is választ kerestem. Pontosan mikor kezdődött a Kárpátok szóban forgó részeinek modernizálódása? Kik „derítették fel” ezeket a területeket és kik élvezték a turizmus jegyében? Hogyan fejlődtek ezek a régiók „felfedezésük” után? Természeti jelentőségük mellett egyúttal nemzeti jelentőségűek voltak-e ezek a hegyek, vagy csupán helyi, illetve regionális (tehát nem nemzeti) fontossággal rendelkeztek? Mivel kutatási tervem meglehetősen átfogó jellegű, ezért az alábbiakban csak a hegység 19. századi „felfedezésének” néhány aspektusára térek ki.

A Kárpátok kétségtelenül igen szép és turisztikailag kitűnő adottságokkal rendelkező vidék: kiválóan alkalmas hegyi túrákra, csúcsok megmászására, valamint „rég, jó” nyári üdületekre. A történész számára azonban nem csak ezért érdekes ez a terület. A Kárpátok mindig is történelmileg fontos geográfiai határvonalat képezett, sőt egyáltalán maga volt a határvidék; szinte pontosan kettészeli azt a területet, amelyet egykoron Kelet-Európának neveztek. A Kárpátok nem csupán ennek a többnemzetiségű és többvallású régióknak egy része, a hegység mind a mai napig több állam számára határként szolgál. A Kárpátok hegyvonulata jelenleg határvonalat jelent Szlovákia, Lengyelország, Ukrajna és Románia között, illetve át is halad ezeknek az országoknak a területén, a régebbi múltban pedig fontos határszakasz volt a Lengyel–Litván Köztársaság és Magyarország között. A 19. század utolsó harmadától a Kárpátoknak ugyanez a része a Habsburg Birodalom belső határát alkotta; „Ausztriát”, pontosabban a Habsburg-tartomány Galíciát választotta el észak felől a délre fekvő Magyarországtól. Jóllehet ez a csodaszép és oly sokszínű hegység Európa e részének – a szó szoros értelmében – kiemelkedő fizikai jelensége, a Kárpátokat erősen periferikus területnek szokás tekinteni.

Ez a megközelítés azonban inkább csak szó szerint, semmint átvitt értelemben találó. A történész Peter Sahlins, aki egy hasonló – bár Európának épp az ellenkező végén fekvő – határhegységet, a Pireneusokat vizsgálta, megállapította, hogy a határterületek kitüntetett helyek a nemzeti különbségek formálódásának szempontjából.¹ A tézis – tekintettel a Kárpátokban élő etnikai csoportok sokféleségére – itt még inkább érvényesnek tűnik, mint a Pireneusok esetében. Hiszen a jelenleg a térségben létező államalakulatokhoz köthető nemzetek, a szlovákok, lengyelek, ukránok, románok, valamint a közvetlen szomszédságban élő magyarok és németek mellett léteztek önálló etnikumok is a Kárpátokban. Ezeket a népeket hegylakóknak tekintették, némelyeket közülük egyszerűen csak így is neveztek. A gorál szó például lengyelül hegylakót jelent, s a „góra” (hegy) szóból származik. A gorálok a Tátra északi lejtőin élnek, amely a Kárpátok koszorújának legmagasabb hegyvonulata. Más hegyi népek, akik önmagukat valószínűleg szintén egyszerűen hegylakónak tartották, külön nevet kaptak szomszédjaiktól. Ilyenek például a keletebbre, az Alacsony-Beszkidékben és a Besszádokban élő lemkek, valamint a huculok a Keleti-Kárpátokban, akiket néha keletbeszkidéknek is hívnak. Ezt a két etnikumot a hegylakót jelentő ukrán, illetve rutén szót követve horianynak is lehetne nevezni.

A hegyes-völgyes kárpáti határterületek etnikai összetételét tovább bonyolította az itt élők keveredése különböző más népekkel. A hegyekbe és a hegyek előterébe irányuló több évszázados betelepedés következménye volt ez. Ehhez képest már a hegyek iránti különös vonzalom nyilvánult meg abban a jelenségben, melyet inkább a turizmus fejlődéséhez köthetünk, mintsem valódi migrációs folyamatokhoz. Épp ez a hegyek felé irányuló érdeklődés áll kutatásaim középpontjában, amikor a Kárpátok „felfedezéséről” beszélek. A síkvidékiek fedezték fel a hegyeket, nemcsak azok, akik a közvetlen közelükben éltek, hanem olyanok is, akik távolabbról érkeztek. Különösen ez utóbbiak találkozása a hegyvidékkel érdemel figyelmet. A síkvidékiek, akikről itt szó lesz, általában nemzetileg elkötelezett emberek voltak, és ahhoz a csoporthoz tartoztak, amelyet a világnak ezen a részén az „értelmiség” megnevezéssel illetnek. Ők voltak a nemzeti eszme hordozói – ellentétben a hegylakókkal, akik akkortájt helyi identitással, vagy még inkább egyfajta törzsi identitással rendelkeztek, de semmiképpen nem nemzeti önazonossággal. Mi történt akkor, amikor a nemzeti tudatú síkvidékiek nagyobb számban kapcsolatba kerültek a Kárpátokban élő hegylakókkal?

Úgy tűnik, Sahlins tézise itt beigazolódik. A kapcsolatfelvétel túlmutatott az újonnan felfedezett úti cél iránt érzett pusztá rajongáson. Az érintkezés változtató erőt hozott létre, és pedig nem csak abban az értelemben, hogy ez a *terra incognita* a turizmus célpontjává vált. A találkozás jelentősége sokkal inkább abban állt, hogy a benne részt vevők önértékelése megváltozott, méghozzá nemcsak a síkvidékieké, hanem a hegylakóké is. Némely esetben az addig nem nationális kategóriákban gondolkodó hegyi népek elkezdtek nemzeti érzéseket táplálni, miközben az erősen nemzeti tudatú síkvidékiek egyre inkább úgy tekintettek a hegylakókra,

1 Peter Sahlins: *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees*. University of California Press, Berkeley, 1989. 271.

mint nemzetük értékes elemére. És valóban: a kultúrák összecsapása helyett az identitások átalakulására került sor, miközben mindkét oldal nemcsak az átalakulás részese volt, hanem saját javára is fordította azt. Ennek a folyamatnak az eredményét más helyütt genuin „felfedezésnek” neveztem.²

Ebben a tanulmányban a síkvidékieknek a hegyekkel és azok lakóival való találkozásait vizsgáljuk a történelem folyamán. Az első találkozásokra az I. világháború előtt került sor, olyan vidékeken, amelyek akkor a Habsburg Birodalomhoz tartoztak, és ma Lengyelországban, illetve Ukrajnában fekszenek, vagyis az egykori Galícia területén. Először a Tátra hegység és lakói, a gorálok „felfedezését” tárgyaljuk, azt, hogy miként kerültek a lengyelek érdeklődésének középpontjába a 19. század utolsó harmadában. Azután a Keleti-Kárpátok és a huculok „felfedezéstörténetével” foglalkozunk, szintén elsősorban a lengyelek, de – a 20. század első évtizedeiben – a nemzeti tudatú ukránok szemszögéből is.

Fordítsuk először figyelmünket a Tátra felé, amely a Kárpátok hosszú vonulatának legmagasabb része. A Tátra a Kárpátok nyugati részét alkotja, a mai Lengyelország és Szlovákia határán. A hegyvonulat egyfajta Alpok *en miniature*. Több mint 60, körülbelül 2500 méter magas hegycsúcsával 785 négyzetkilométeren elterülve, amelynek kevesebb mint egynegyede, körülbelül 176 négyzetkilométer esik lengyel területre, a Tátra a Kárpátok legmarkánsabb geográfiai formációja. A Tátra északi lejtői, amelyek Krakótól egykor kétnapi utazással voltak elérhetőek, félreesőek, komorak és hidegek. Mégis, akik bejárták, tekintélyt parancsoló, fenséges vidéknek írták le, amely egészen más benyomást tett rájuk, mint az addig általuk ismert sík vidék.

A ma részben Lengyelországban, részben Szlovákiában magasodó Tátra a 19. század utolsó harmadában a Habsburg Birodalom egyik belső határát képezte Galícia és Magyarország között. Lakossága számos népcsoport keveredéséből alakult ki, amelyek a történelem folyamán ebben a régióban találtak új hazára. Etnikai szempontból ezeket a betelepülőket ma lengyeleknek, szlovákoknak, ukránoknak, magyaroknak, németeknek és románoknak neveznénk. Amíg a telepesek egy része a sziklás és kopár vidéken – az adottságoknak legmegfelelőbb módon – pásztorként tevékenykedett, addig mások bányákban dolgoztak, illetve erdőgazdálkodással foglalkoztak. Az idők folyamán összeolvadtak azzá a néppé, amelyet ma goráloknak nevezünk. Ők alkotják Lengyelország legismertebb regionális etnikai csoportját. Amint Timothy Cooley a gorálok zenéjéről írott könyvében helyesen jegyzi meg, ezen a területen a síkvidéki turizmus „inváziója” következtében különösen is erőteljes volt a külön etnikummá való alakulás.³

Habár az úgynevezett gorálok eredetileg különféle népek keveredéséből jöttek létre, a hegyeket a 19. század utolsó harmadában meghódító lengyel elit paradox módon egyfajta őslengyeleknek tekintette őket. Ezek a lengyelek, akik azért

2 *Patrice M. Dabrowski*: 'Discovering' the Galician Borderlands: The Case of the Eastern Carpathians. *Slavic Review* 64. (2005) 380–402., különösen 380–381.

3 *Timothy J. Cooley*: *Making Music in the Polish Tatras: Tourists, Ethnographers, and Mountain Musicians*. Indiana University Press, Bloomington–Indianapolis, 2005. 8. skk.

utaztak a térségbe, hogy túrázzanak és gyógyuljanak a friss hegyi levegőn, amiatt is érkeztek, hogy itt érezzék meg a szabadság ízét. Zakopanében, a Tátra lábánál fekvő festői hegyi faluban nemcsak friss levegőt lélegezhetnek be, hanem a szabadság bizonyos fokát is élvezhették. A nemzeti érzésű lengyelek közül szép számmal érkeztek Varsóból, illetve más, az Orosz Birodalomhoz tartozó vidékről. Tytus Chałubiński varsói orvos ösztönzésére utaztak a híres lengyelek – mint például Henryk Sienkiewicz író, vagy a festő és író Stanisław Witkiewicz – a hegyvidéki határterületre. Mint oly sok más utazót, őket is elvarázsolták a hegyek és lakóik. Idővel a távoli kis falu, Zakopane a lengyelek nyári, illetve téli fővárosává vált, sőt mi több: Lengyelország szellemi fővárosává, abban az időben, amikor nem létezett szabad és független Lengyelország, ráadásul egy olyan helyen, ahol a világ minden tájáról érkező lengyelek viszonylag szabadon találkozhattak és közösen nyaralhattak. Míg 1873-ban még csak háromszáz vendég utazott Zakopanéba, a következő évtized végéig számuk csaknem megtízszereződött. Negyven év elteltével, 1913-ban már 13 ezer vendéget regisztráltak. Ez a vendégsereg a hegylakókat az egykori Lengyelország déli határterületén élő egzotikus bennszülötteknek tekintette. A gorálokat minden kétséget kizáróan lengyeleknek tartották, még ha primitív lengyeleknek is, a szó pozitív értelmében.

A síkvidékieket valósággal lenyűgözte a hegyek népével való találkozás. A gorálok ugyanis nagymértékben különböztek a síkságon élő parasztoktól. Az utóbbiak csak rövid idővel azelőtt szabadultak meg a jobbágyság kötelékeitől, és továbbra is jobbágyként gondolkodtak. Velük ellentétben a gorálok büszke fellépésükkel, energikus karakterükkel és mindenekelőtt szabadságszeretetükkel tűntek fel. Ezért őket tekintették az egykori lengyel területeken a leginkább figyelemre méltó paraszti népeségnek. Vonzerejüket abban az időben fedezték fel, amikor a nemzeti érzésű lengyel elit köreiben tudatosodott, hogy együtt kell érezniük a parasztsággal, midőn belátták, hogy *ugyanazon nép, egyazon nemzet tagjai* mindannyian. Ez azt jelentette, hogy a lengyel nemzetnek, amely addig a nemességet jelentette, a parasztság tömegeit is magában kellett foglalnia ahhoz, hogy modern nemzet lehessen.⁴

E folyamat során a gorálok nemcsak a modern értelemben vett lengyel nemzet legérdekesebb új tagjai lettek, hanem egyidejűleg őslengyeleknek is tartották őket. Befolyásos lengyel értelmiségiek, akiket magával ragadott a Tátra-lakók egyedisége, a gorálokat autentikusan primitív lengyeleknek tekintették, akik az egész nemzet szempontjából értékes tulajdonságokat hordoznak. Henryk Sienkiewicz-re, a későbbi Nobel-díjas lengyel íróra olyan nagy hatást tettek a gorálok, hogy *Özönvíz* című történelmi regényében irodalmi emlékművet emelt nekik. A 17. századba helyezett lebilincselő, ámde történelmileg hamis cselekmény szerint a gorálok mentették meg a lengyel király életét. Ily módon a Tátra-lakók bevonultak a lengyel történelembe, egy olyan történelembe, amely addig a nemesség

4 David Crowley: Finding Poland in the Margins: The Case of the Zakopane Style. *Journal of Design History* 14. (2001) 105–116.; Patrice M. Dabrowski: Constructing a Polish Landscape: The Example of the Carpathian Frontier. *Austrian History Yearbook* 39. (2008) 51–53.

monopóliuma volt. Egy másik művében Sienkiewicz a gorálok hegyi dialektusát használta arra, hogy a középkori lengyel nyelvhasználatot érzékeltesse. Ily módon a lengyel írónak, kora legismertebb literátorának volt köszönhető, hogy a gorál származású hegyi vezetők által kísért hegymászók, vagy egyszerűen csak a Zakopanéba látogatók, akik a *Kereszteslovagokat* olvasták, úgy vélhették, a hegyek között a középkori lengyel nyelvvel találkozhattak.⁵

Stanisław Witkiewiczre a gorálok művészi képességei tettek nagy benyomást, amelynek birtokában faházaikat, bútorikat, valamint különféle használati tárgyait fantáziadús faragványokkal díszítették. Witkiewicz úgy vélte, „hogy a hegylakók, akik a völgyekben, a külvilágtól elzárta éltek, mindenkinél tartósabban megőrizték a legősibb, Lengyelország hegyvidékeire jellemző általános életmódot”.⁶ Más szóval, Witkiewicz úgy vélte, sőt meg volt győződve róla, hogy az erre a hegyi régióra oly jellemző építészeti kultúra, illetve díszítőművészet egykor egész Lengyelországban virágzott. Witkiewicz a lengyel elit szükségleteinek megfelelően modernizálta ezt a népies formanyelvet, ily módon megalkotta az úgynevezett „zakopanei stílust”, azt a stílust, amelyet ő egyszerűen csak „lengyel stílus”-nak nevezett.⁷ Ez lett a gorálok újabb hozzájárulása a lengyel nemzettudat erősítéséhez, és ily módon is integrálódtak népi motívumok az össznépi lengyel kultúrába.

E hozzájárulások, melyek bár a maguk módján mind jelentősek voltak, mégsem kaptak volna olyan nagy szerepet, ha nem alakult volna ki egyidejűleg az a helyzet, amely komoly kihívást jelentett a szóban forgó hegyek feletti lengyel fennhatóság számára. Történt ugyanis, hogy egy földbirtokos a határ magyar oldalán igényt jelentett be a „Morskie Oko” – magyarul „Tengerszem” – nevű szép hegyi tóra, amely kedvelt turisztikai célpont volt. A lengyel részről várható reakció nem maradt el. Az eset izgalmasnak és nem kevésbé komplikáltnak bizonyult.⁸ Röviden összefoglalva, a hegylakók és a nemzeti érzelmű lengyelek egy csoportja harcolt azért – részben szó szerint, a magyar csendőrséggel folytatott határ menti összecsapásokban, részben átvitt értelemben, vagyis levéltárakban, ahol a területre vonatkozó lengyel igényekre kerestek bizonyítékokat –, hogy a hegyi tó lengyel kézben maradjon. A határkonfliktus ügyében végül egy választott bíróság döntött Grazban 1902-ben. A pert a lengyelek nyerték meg. Ennek következtében a tengerszem, amely addig csak egy volt a terület számos hegyi tava közül, a lengyelség

5 *Dabrowski, P.*: Constructing a Polish Landscape i. m. (4. jz.) 54–55.

6 Stanisław Witkiewiczet idézi Stanisław Witkiewicz: *Człowiek – artysta – myśliciel* [Stanisław Witkiewicz: Az ember – a művész – a gondolkodó]. Szerk. Zbigniew Moździerz. Zakopane, 1997. Az idézet helye: *Edward Manouelian*: Invented Traditions: Primitivist Narrative and Design in the Polish Fin de Siècle. *Slavic Review* 59. (2000) 393.

7 *Zbigniew Moździerz*: Z dziejów ‘Koliby,’ pierwszej willi w stylu zakopiańskim [A ‘Koliba’, az első zakopanei stílusú villa történetéhez]. *Wierchy* 59. (1993) 166.

8 Ld. *Jerzy M. Roszkowski*: Towarzystwo Tatrzańskie wobec sporu o Morskie Oko w latach 1873–1902 [A Tatra Társaság és a Tengerszem esete 1873 és 1902 között]. In: *Spór o Morskie Oko: Materiały z sesji naukowej poświęconej 90 rocznicy procesu w Grazu, Zakopane 12–13 września 1992 r.* [A Tengerszem körüli vita. A grazi per 90. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia anyagai, Zakopane, 1992. szeptember 12–13.]. Szerk. Jerzy M. Roszkowski. Zakopane, 1993.; továbbá *Dabrowski, P.*: Constructing a Polish Landscape i. m. (4. jz.) 60–63.

per se szimbólumává vált. Ettől az időtől kezdve lengyelek generációi számára hazafias kötelesség lett elzarándokolni a tengerszemhez. Így és a hegyekben szerzett további tapasztalatok révén erősítették lengyel identitásukat. Ténylegesen az a meggyőződés alakult ki, hogy mindazok, akik megmásszák a hegyeket vagy azok lejtőin síelnek, a legjobb feltételeket találják meg ahhoz, hogy ezáltal genuin lengyel identitásukat megerősítsék, avagy megszerezzék. Így váltak a hegyek egyszersmind a nemzeti „felfedezés” legszemélyesebb jellegű helyeivé.⁹

A Kárpátok iránti érdeklődés mindazonáltal nem korlátozódott egyedül a Tátrára, a 19. században a Keleti-Kárpátok is egyre inkább a közfigyelem homlokterébe kerültek. Amint elnevezésük is mutatja, ezek a hegyek a Tátrától keletre, a Beszkidok és a Besszádok mögötti térségben emelkednek. A régió, amely ma Ukrajnához tartozik, az akkori időkben Kelet-Galícia legtávolabbi vidékének számított, amelyet heterogén népesség lakott. A legnagyobb etnikai közösséget a huculok alkották. A gorálokhoz hasonlóan ez a népcsoport is különböző eredetű elemek keveredéséből alakult ki. Ezekre a hegylakókra vezethető vissza a tájegység másik neve, a Huculföld.

Galícianak ez a része a tartomány egyik legfélreesebb és legelmaradottabb régiója volt, pedig maga Galícia is a központtól legtávolabb eső és legelmaradottabb birodalomrésznek számított a Habsburg-tartományok sorában. A Keleti-Kárpátok mindenestre bővelkednek természeti szépségekben: sűrű őserdők, lenyűgöző sziklafalak, a sziklákról lezúduló vízesések és gyors folyású hegyi patakok jellemzik. A hegység azonban leginkább dús zöld hegyi legelői révén vált ismertté, ahol a hucul pásztorok és állataik a nyarat töltötték.

Meglepőnek tűnhet, de maga I. Ferenc József császár is segítette a Huculföld „felfedezését”. 1880-ban ő volt annak a Kolomeában megnyitott néprajzi kiállításnak az első látogatója, amelyet a Tátra Társaság czarnohorai szekciója rendezett. A Tátra Társaság az egykori Lengyelország első hegyvidéki szervezete volt, a czarnohorai szekció a Keleti-Kárpátokban működött. A császár látogatása hozzájárult a régió megismertetéséhez, amelyre a lengyelek és az ukránok is igényt tartottak. 1880-ban a lengyelek az ukránokkal szemben jobb helyzetben voltak, mivel a lengyel elit tagjai kulcspozíciókat töltöttek be a galíciai kormányzatban, és rendkívül közel álltak a császárhoz, akinek galíciai látogatása nagyon népszerűnek bizonyult. A lengyelek igyekeztek hangsúlyozni, hogy Galícia egész tartománya mindig is az ő fennhatóságuk alá tartozott, ugyanakkor látványosan demonstrálták, hogy a császár lojális alattvalói. A rákövetkező évtizedekben számos üdülőhely jött létre a Keleti-Kárpátokban, így például Delatyn, Jaremce, Burkut és Kosów, de egyikük sem tudott versenyre kelni Zakopanával.

Azonban nem csupán a lengyelek érdeklődtek a Keleti-Kárpátok iránt. A 20. század elején a kialakuló ukrán értelmiség tagjai – sokan közülük, miként a len-

9 *Nikodem Bończa-Tomaszewski: Źródła narodowości: Powstanie i rozwój polskiej świadomości w II połowie XIX i na początku XX wieku [A nemzet forrásai: A lengyel öntudat létrejötte és fejlődése a 19. század második felében, valamint a 20. század elején]. Wrocław, 2006. (Monografie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej) 14. fejezet.*

gyekek, a Habsburg-uralom alatt lévő Galíciában éltek – nyári zarándokutakba kezdtek a hegyek közé, amelyeket *sajátjaiknak* tekintettek. Ott találkoztak a huculokkal, akik ugyanúgy lenyűgözték őket, mint a gorálok a lengyeleket. A hucul falu, Krivorivnia (lengyelül Krzyworównia) számos ukrán író, festő és gondolkodó kedvelt úti céljává vált. Krivorivnia egyfajta ukrán Zakopane lett, ukrán Athénnek is nevezték. Galíciái ukrán szellemi nagyságok – Ivan Franko író, Volodimir Hnatjuk etnográfus, a történész Mihajlo Hrusevszkij és mások – ezen a vidéken töltötték a nyarat.¹⁰ De, a lengyelekhez hasonlóan, a hegyvidéket felkereső jelentős vendégek némelyike az Orosz Birodalomból érkezett.

Tekintettel a hucul hegylakóknak az ukrán nemzetre gyakorolt potenciális hatására (és fordítva), különösen is érdekes egy Harkovból származó „orosz” ukrán találkozása a huculokkal. Hnat Hotkevics polihisztornak számított, aki ma főként íróként és dalnokként ismert (hangszere a hagyományos ukrán citeraféle, a bandura volt). Hotkevics az 1905. évi orosz forradalom után került száműzöttként Huculföldre. Azt ajánlották neki, hogy utazzon Krivorivniába, ahol az ukrán értelmiség számos tagja töltötte a nyarat. Némelyek közülük – hasonlóan a lengyelekhez a Tátrában – néprajzi tanulmányokat folytattak, dalokat gyűjtöttek vagy a táj szépségének megörökítésével foglalkoztak. Úgy tűnik azonban, Hotkevicsre jóval nagyobb hatást gyakoroltak a huculok és vidékük, mint sok más honfitársára. Kijelentette, hogy „az egész kerek világon nem található szebb hely”, és hozzátette, „a Huculföldre való megérkezésemkor úgy tátva maradt a szám a csodálattól, hogy hat éven keresztül úgy is maradt”.¹¹

Hotkevics azonban nem érte be annyival, hogy hat éven át utazgasson a huculok földjén. Elsajátította a hucul dialektust, amelyet „a hegyi patakok friss vizéhez” hasonlított, miután összevetette azzal a nyelvvel, amelyet oroszországi otthonában az ukránok beszéltek. A hucult egy olyan nyelvjárásnak tekintette, amely az ősi szláv gyökerekig nyúlik vissza.¹² Hotkevics megismerkedett a huculokkal, megmászta a *polonynynak* nevezett hegyi legelőket, ahol a hucul pásztorok nyáron az állataikat legeltették, írt a huculokról és az életükről. Legismertebb elbeszélése, *A rablók nyara* egy hucul rablóról és szeretőjéről szól a 19. század elején. Hotkevics attól sem riadt vissza, hogy a párbeszédet hucul dialektusban írja meg, ami nyilvánvalóan jobban sikerült neki, mint a nála jóval ismertebb írónak, Mihajlo Kocjubinszkijnek, akinek 1912-ben írt regényét, *Az elfelejtett ősök árnyait* a szovjet érában meg is filmesítették.

Mindez a tudás, valamint Hotkevics sokoldalú tehetsége meghatározó szerepet játszott a hucul színház létrejöttében, amelyet 1910-ben alapított. Ennek során egy olyan nép fiaival dolgozott együtt, akik sosem láttak színházat. Ennek ellenére Hotkevicsnek sikerült a Krasznojla nevű hucul faluban létrehoznia egy laikusok-

10 *Petro Arsenyč*: Kryvorivnja v žytti i tvorčosti ukrains'kych pys'mennykiv, dijačiv nauky i kul'tury [Krivorivnia az ukrán irodalom, tudomány és kultúra embereinek életében és működésében]. Ivano-Frankovszk, 2000.

11 *Hnat Chokeyvč*: Spohady [Visszaemlékezések]. In: *Uő*: Tvory v dvoch tomach [Életműkiadás két kötetben]. 2. kiad. Kijev, 1966. 544–545.

12 Uo. 544.

ból – közöttük sok analfabétából – álló színházi csoportot. Korábban ugyan dolgozott színészként és rendezőként is, néhány kollégája mégis kigúnyolta, mondván, ezt az elképzelést nem lehet megvalósítani; neki azonban mégis sikerült.¹³ Hotkevics felismerte, hogy a drámaiságra hajló, energikus és humoros huculok született színészek. Természetesen csak önmagukat, vagyis a huculokat tudták alakítani, a megfelelő színdarab keretében azonban ezt nagy lendülettel és önbizalommal sikerülhetett előadniuk.

Hotkevics talált egy ilyen színművet, mégpedig egy lengyel drámaíró, Józef Korzeniowski alkotását, a *Kárpátok hegylakóit*. A cselekmény egy hucul legény tragikus története, akit besoroztak a Habsburg-monarchia hadseregébe, dezertált, és arra kényszerült, hogy rablóként éljen a hegyek között. A darabot Hotkevics hucul nyelvjárásba ültette át. A téma saját történelmük részeként közvetlenül szólította meg a huculokat, színészeket és nézőket egyaránt. A szabadság mint vezérmotívum ugyanakkor egy szélesebb publikum számára is jelentőséggel bírt (beleértve a lengyeleket is), a darab pedig azokat a nézőket is szórakoztatta, akiket csupán a színpompás jelmezbe öltöztetett, ámde tanulatlan falusiak színészi képességei érdekeltek.

Hotkevics ambíciói a hucul színházzal kapcsolatban messze túlmutattak Huculföld határain. A társulat színigazgatójaként turnét szervezett, beutazták egész Galíciát, még Krakkóban is felléptek. A hucul csoport mindenütt elismerésre talált, a nézők csodálták magabiztosságukat és bátor játékukat – egész más képet mutattak, mint ami analfabéta parasztoktól elvárható lett volna. A hucul színház jó néhány turnét tett a tartományban. Hotkevics azonban nem elégedett meg azzal, hogy a galíciaiaknak bemutassa huculjait és élő kultúrájukat egy sor színdarabon keresztül, amelyeket ő írt később külön a csoport számára. Egy kisebb társulatot is szervezett, amely az Orosz Birodalomhoz tartozó hazájában lépett fel. Együtt turnézta az ukrán területeken, egészen Harkovig, Hotkevics szülővárosáig, és még Moszkvába is eljutottak. Ily módon ukránok és oroszok is megismerhették a huculokat és kultúrájukat, és különös érdeklődést mutattak a nem mindennapi színész-csoport iránt. Az izgalmas vállalkozásnak azonban a háború kitörése miatt 1914-ben hirtelen vége szakadt.

Hotkevics hucul színháza nagy hatást fejtett ki rövid fennállása alatt. Erősítette a huculok büszkeségét saját kultúrájuk iránt, amelyet a legkülönfélébb nemzeti-ségű nézők, olyanok, akik meg akarták ismerni a huculok színpompás és érdekes hegyi népét, nagyra értékelték. A kelet-kárpáti huculok és a tátrai gorálok „felfedezése” közötti hasonlóságok szembetűnőek. Felfedezőik mindkét esetben nyilvánvalóan ősi eredetüket és erőteljes dialektusukat értékelték. Bevezető szövegeiben, amelyekkel Hotkevics hucul csoportját az Orosz Birodalom publikuma számára bemutatta, mindig azt hangsúlyozta, hogy a távoli, megközelíthetetlen hegyek „tették a huculokat talán az egyetlen szláv törzssé, amely a patriarchális életmódot, sőt a pogány rítusokat megőrizhette”.¹⁴ Hotkevics arról is meg volt győződve,

13 Uo. 550.

14 *Dmytro Mynajljuk*: Teatral'ni spomyny [Színházi emlékek]. In: *Vasyl' Stef'juk*: Kermanyč Hutsul's'koho teatru: Narys žyttja i tvorčosti H. Chotkevyc'a; Spohady pro n'oho [A hucul szín-

hogya a hucul dialektus vitalitása új életre kelthetné az ukrán nyelvet. Ősukránok voltak-e a huculok? Úgy tűnik, Hotkevics azt a nézetet képviselte, hogy az ukrán nemzet egy különösen érdekes regionális variánsáról van szó. Arra számított, hogy idővel és megfelelő körülmények között „a hucul színház az ukrán színház ölen egy sajátos és színpompás jelenség lehet, akárcsak a szicíliai színház Olaszországban vagy a tiroli színház a német színpadokon”.¹⁵

A „felfedezések” e két tárgyalt esete rávilágít arra, hogy az efféle találkozások milyen jelentősek lehetnek a nemzeti, regionális és helyi identitások létrejötte szempontjából. A lengyelek éppúgy, mint az ukránok az Orosz Birodalomban és a Habsburg-uralom alatt álló Galiciában egyaránt lelkesedtek a Kárpátok hegyi lakói iránt, legyenek azok gorálok vagy huculok. A nemzetileg tudatos értelmiség tagjait – például az írókat vagy a festőket – inspirálták a hegylakók. Ők testesítették meg azokat a hasznos tulajdonságokat, amelyek elengedhetetlenek voltak olyan modern nemzetek kialakulásához, melyek ekkor még nem rendelkeztek saját államisággal. Idetartozott ezeknek az etnikumoknak a szabadságszeretete, illetve az a körülmény, hogy valamilyen módon az ősi múlt hordozóinak tekintették őket. Az adott nemzet részéről minden hegyi népre saját regionális – és egyúttal nemzeti – kincsként tartottak igényt. A szabadságszerető hegylakókat, akiket az ősi nyelv és életmód megőrzőinek is tekintettek, kiválóan alkalmasnak vélték arra, hogy olyan nemzetek tagjai legyenek, amelyek nem csak konszolidálódni, illetve növekedni akartak, hanem ezen túl a nemzeti függetlenség ismételt elérését is célul tűzték ki a maguk számára.

A másik oldalról tekintve, a síkvidékiekkel való találkozás megerősítette a gorálok és a huculok velük született méltóságát és öntudatos fellépését is. Megtapasztalták, hogy sajátos tulajdonságaikat a kívülállók is értéklik. Ez némely hegylakót arra ösztönzött, hogy nemzeti kategóriákban gondolkodjék, ami abban is visszatükröződött, hogy az I. világháború során nemzeti seregekben, a Lengyel Légióban, illetve az ukrán Szics-lövészgárda soraiban harcoltak az állami függetlenségért.¹⁶ Ez valóban egy egészen új eset volt a szóban forgó, szabadságszerető népek történetében.

Végezetül néhány összefoglaló megállapítás. Paradox jelenséggel állunk szemben: hegyek és hegységek nem jellemzőek sem Lengyelországra, sem Ukrajnára. Lengyelország síkság, Ukrajna sztyeppe. Mindazonáltal a hegyek – a Tátra és a Keleti-Kárpátok – a 19. században, amikor sem független Lengyelország, sem önálló Ukrajna nem létezett, az inspiráció forrásai voltak. A távoli és festői hegyvidék, ahol lengyelek és ukránok töltötték a szabadságukat, fontossá vált nemzeti fejlődésük szempontjából. A Tátra, és különösen a gorálok, a lengyelek számára

ház rendezője: Tanulmány H. Hotkevics életéről és működéséről; Emlékek róla]. Kosiv, 2000. 165.

15 *Chołkevyc̄, H.*: i. m. (11. jz.) II. 576.

16 *Tadeusz Krawczak*: Udział chłopów galicyjskich w ruchu niepodległościowym, 1912–1918 [Galíciai parasztok részvétele a függetlenségi mozgalomban, 1912–1918]. (Diplomamunka.) Varsói Egyetem, 1976.; *Petro Arsenyic̄-Ihor Pelypejko*: Doslidnyky ta krajeznavtsi Hutsul'shchyny: Do-vidnyk [A Huculföld kutatói és etnográfusai: Kézikönyv]. Kosiv, 2002. 244.

döntő jelentőségűek lettek. A síkvidékről származó elit és a hegyi parasztok találkozása elősegítette a lengyel nemzet átalakulását nemesi nemzetből egy olyan nemzeté, amely a társadalom egész spektrumát átfogja. A találkozás magukat a hegyeket is ismertebbé és népszerűbbé tette, egyes helyek a Tátrában – mint a Tengersizem – a lengyelség ikonikus szimbólumaivá váltak. Az ukránok esetében a huculokkal való találkozás láthatólag kevésbé volt nagy hatással az egész nemzet szempontjából, bár egyes személyek, mint Hnat Hotkevics és hucul színháza tagjai számára különleges jelentőséget kapott. Ha nem tört volna ki az I. világháború, a huculok és az ukránok sorsa valószínűleg máshogy alakult volna.

(Fordította: Dömötörfi Tibor)

PATRICE M. DABROWSKI

“DISCOVERING” THE CARPATHIANS

ENCOUNTERS BETWEEN LOWLANDERS AND HIGHLANDERS
IN THE 19TH CENTURY

In the midst of what used to be called Eastern Europe lie the Carpathian Mountains, next to the Alps the dominant mountain range in this part of Europe. They are wild, extensive and mysterious, shaped by high peaks and green valleys, dense forests and lush meadows, fast flowing streams and deep lakes.

The focus of this article are the Carpathians or, more precisely, the “discovery” of individual segments of this long and diverse mountain range – including the Tatras and Eastern Carpathians – for purposes of tourism. When exactly did these two segments of the Carpathians begin to be modern? By whom and for whom were they “discovered”? How did these regions develop after their “discovery”? Did the mountains represent a national as well as a natural environment, or were they of only a local or regional (and not national) significance?

This article examines encounters of lowlanders with the highlands and highlanders over the course of a half-century. Encounters took place before the First World War in a region that at the time belonged to the Habsburg Empire and today is located in Poland and Ukraine: that is, former Galicia. First, the “discovery” of the Tatra Mountains and their indigenous inhabitants, the Górale, by Poles in the last third of the 19th century will be addressed. Next comes a no less interesting encounter, that of the “discovery” of the Eastern Carpathians and the Hutsuls by Poles, but also, in the first decades of the 20th century, by nationally conscious Ukrainians. I argue that, in the period under investigation, the mountains paradoxically served as a source of inspiration for these two quintessentially lowland nations.

CONTENTS

THE COMMON GOOD IN THE DISCOURSES OF THE LATE ANCIEN RÉGIME IN HUNGARY

István M. Szijártó: The Concept of Common Good in Early Modern Political Discourse	499
Henrik Hönich: “Public Happiness” and “Common Good”. On the Terminology of <i>The True Patriot</i> by Zsigmond Osvald	505
Zsolt Kökényesi: The Training of Useful Citizens. The Relations between Common Good and Education in the 18th-Century Habsburg Monarchy	519
Márton Szilágyi: The Common Good in György Bessenyei’s Novel <i>Tariménes útazása</i> (The Journey of Tarimenes) (1804)	533
György Miru: Moral Values and Divisible Goods in the Political Thinking of the “Reform Era”	541

STUDIES

Patrice M. Dabrowski: “Discovering” the Carpathians. Encounters between Lowlanders and Highlanders in the 19th Century	555
Rubén González Cuerva: “The prodigious Transylvanian prince”. The “long war” against the Ottoman Empire (1593–1606) in the Mirror of the <i>relaciones de sucesos</i>	565

WORKSHOP

Petra Mátyás-Rausch: The Mining Region of Szatmár in the First Years of Gábor Bethlen’s Rule (1613–1619)	585
Dávid Turbucz: “Francis Joseph Sent a Message”. Imperial Birth- and Namedays during World War I	603
Adrienn Kapitány: Traffic-Related Proposals in the Commercial Elaborations of the National Committee of 1828–1830	615

DOCUMENTS

Balázs Kertész: The Prologue of the 1499 and 1518 Constitutions of the Observant Franciscans in Hungary	643
--	-----

E számunk szerzői

HÖNICH HENRIK, megbízott kutató (Molnár Tamás Kutató Központ) • KAPITÁNY ADRIENN, PhD-hallgató (ELTE) • KERTÉSZ BALÁZS PhD, tud. kutató (Országos Széchényi Könyvtár) • KÖKÉNYESI ZSOLT, tudományos segédmunkatárs (ELTE) • MÁTYÁS-RAUSCH PETRA PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • MIRU GYÖRGY, a történelemtudományok kandidátusa, egy. docens (Debreceni Egyetem) • PATRICE M. DABROWSKI PhD, tud. munkatárs (Bécsi Egyetem) • RUBÉN GONZÁLEZ CUERVA PhD, tud. kutató (Spanyol Nemzeti Kutatási Tanács, CSIC-IULCE) • SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN, a történelemtudományok kandidátusa, egy. docens (ELTE) • SZILÁGYI MÁRTON, az MTA doktora, egy. tanár (ELTE) • TURBUCZ DÁVID PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI)

ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézete

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható